
*Петро
Йолон*

«КИЇВСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ШКОЛА» ЯК ЯВИЩЕ

Термін «Київська філософська школа» з'явився в першій половині 1960-х років. Його ініціатори та автори знаходилися не в Києві і не в Україні, а за її межами, передусім у Москві, яка претендувала в ті часи на роль законодавиці філософських мод. Але незабаром він швидко поширився на всій території Радянського Союзу і так звана Київська філософська школа набрала статусу загальноновизнаного явища. Щоб адекватно окреслити зміст цього терміна і визначити суть явища, найменування якого він став, необхідно звернутися до стану радянської філософської думки, в якому вона перебувала після завершення Другої світової війни, і з'ясувати її справжню сутність.

Зараз ні для кого не є секретом, що філософська думка, яка в ті часи панувала в Україні, як і в Радянському Союзі загалом, у повному обсязі являла собою марксистсько-ленінську філософію сталінського штибу або, інакше, спотворений ідеологічною редукацією діалектичний та історичний матеріалізм із вмонтованими в нього іншими філософськими дисциплінами. Її суть легко зрозуміти, ознайомившись з четвертим розділом короткого курсу «Історії ВКП(б)», який визначав зміст, форми розумування та соціальні функції радянської філософії, перетворював її на офіційну замкнену та непроникну ідеологічну систему, базовану на принципах так званого класового підходу, партійності та нищівної зверхньої критики всього, що їй не відповідає. Характерними рисами цієї

© П. ЙОЛОН,
2015

системи були догматичність, ортодоксальність, начотництво, постійне та повсюдне звернення до канонізованих марксистсько-ленінських першоджерел, партійних документів та висловлювань партійних вождів як до беззастережних аргументів доказу. Їй властивими були в повному розумінні апологетичність та кон'юнктурність, прагнення підігнати реальні події, процеси і факти під задалегідь визначені ідеологічні схеми та політичні гасла або, затаврувавши, відкинути їх як щось шкідливе і вороже.

Щоб переконатися в цьому, достатньо звернутися до архіву Інституту філософії АН УРСР кінця 1940–1950-х років і переглянути плани наукової роботи, що були вщент заповнені кон'юнктурними, партійно-ідеологічними темами, до речі, зазвичай ніколи не завершуваними й замінюваними іншими синхронно до потоку партійних подій типу з'їздів, пленумів, виступів вождів і відповідних змін кон'юнктури. Ці самі риси були повною мірою притаманні всім публікаціям, що претендували нібито на науковість, і особливо рельєфно проступали у програмах та підручниках вузівських філософських курсів. Та й кількість цих публікацій в Україні була незначною за повної відсутності солідних видань. Стосовно нашого Інституту про це свідчить хронологічний Бібліографічний довідник, виданий наприкінці 1990-х років. Бо не було ні можливостей, ні стимулів щось значуще видавати. Навіть для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата чи доктора наук не потрібно було мати жодної публікації, достатньо було підготувати текст, що відповідав заданим канонам та ідеологічним вимогам. Не проводили ніяких більш-менш вагомих науково-теоретичних форумів за актуальною філософською тематикою. Систематично відбувалися лише республіканські або обласні ідеологічні наради суспільствознавців, ініціаторами скликання яких були партійні органи і на яких вислуховували відповідні повчання та отримували прочухана «відступники» від марксизму-ленінізму.

Розумовий рівень викладання філософських курсів у вузах був гранично низьким, оскільки комплектування кафедр філософії відбувалося після війни, як правило, за рахунок звільнених у запас зі складу Збройних Сил політпрацівників, які натомість були добре натреновані реалізовувати ідеологічні функції офіційної філософії. Випускників філософського факультету Київського держуніверситету здебільшого направляли на роботу в школи, де, як відомо, ніякого викладання філософії не провадили (1949 року було знято з викладання логіку), в громадські організації типу комсомолу, профспілок, у багатотиражки на великих заводах і підприємствах тощо — тільки не за фахом. Кількість студентів на філософському факультеті було зведено до мінімуму, а невдовзі і його самого було ліквідовано.

Офіційна філософія мала надавати псевдонаукове теоретичне прикриття вадам і тоталітарним практикам суспільства, що постало внаслідок реалізації комуністичного проєкту, бути ідеологічним обґрунтуванням та виправданням партійно-державної політики в усіх сферах суспільного життя. З неї робили один із заслонів проти неприйнятних для режиму як з-

внiшнiх, так i внутрiшнiх iдейних впливiв у будь-якiй сферi дiяльностi — в економiчному, соцiальному та громадсько-полiтичному життi, в культурi, науцi, що так чи так слугувало справi «промивання мiзкiв». Щодо наукового пiзнання марксистсько-ленiнську фiлософiю витлумачували як єдино наукову унiверсальну методологiю, нетерпиму до будь-яких iнших фiлософських пiдходiв i формально-логiчних способiв мислення, що ставало справжнiм гальмом на шляху розвитку науки.

Понад те, з неї штучно робили таку собі псевдонаукову свiтоглядну пiдставу для iдеологiчного диктату, а подеколи i для зведення особистих рахункiв з опонентами у сферi iнтелектуальної дiяльностi. Добре вiдомi випадки, коли в науцi марксистсько-ленiнську фiлософiю використовували для безапеляцiйної критики i вiдкидання наукових новацiй тiльки тому, що вони де-факто перекреслювали недолугий доробок окремих високопоставлених маститих функцiонерiв вiд науки. Що собою являє марксистсько-ленiнська фiлософiя в цiй iпостасi, можна переконатися, ознайомившись хоча б iз пiдготовленими в Інститутi фiлософiї АН УРСР науковцем А.А. Рубашевським монографiями, якi в 1950-х роках були удостоєнi Ленiнської премii, — «Философское значение теоретического наследства И.В. Мичурина» (М.: Госполитиздат, 1949), «Фiлософське значення теоретичної спадщини I.В. Мiчурiна» (К.: Держполiтвидав УРСР, 1950) та «Дiалектичний матерiалiзм — основа мiчурiнської бiологiї» (К.: Вид-во АН УРСР, 1951), як на догоду лiсенкiвщинi та на шкоду бiологiчнiй науцi мiстять брутальну критику генетики як такої, фактично спрямовану на її знищення.

Таку саму роль у той час вiдiгравав опушений до фiлософського невилгаста дiалектичний матерiалiзм у фiзицi стосовно квантової теорiї, спецiальної та загальної теорiї вiдносностi, в хiмii — стосовно резонансної теорiї електронної будови хiмiчних сполук, у мовознавствi — стосовно структурної лiнгвiстики, стосовно математичної логiки, iнформатики, кiбернетики та iнших наук. Поза будь-яким сумнiвом, радянська фiлософiя такого гатунку не викликала i не могла викликати поважного ставлення до себе з боку творчо мислячої iнтелiгенцiї, особливо у сферi точних наук.

Проте пiсля розвiнчання культу особи в другiй половинi 1950-х i на початку 1960-х рокiв ситуацiя в країнi i в сферi фiлософської думки стала кардинально змiнюватися на краще. За умов так званої вiдлиги неподiльне панування войовничої марксистсько-ленiнської фiлософiї сталiнського стибу почало зазнавати дедалi бiльшого послаблення i поступатись мiсцем серйозним фiлософським дослiдженням. Поштовхом до цього стали певнi паростки свободи, що з'явилися, внутрiшня тяга до вiльнодумства, очевиднi потреби якiсних змiн наявної суспiльної реальностi, хоча й не повне, але все ж розширення доступу до тогочасних поворотних джерел свiтової фiлософської думки. Особливо вiдчутним дух новаторства постав у зв'язку з масовим приходом у науку молодi, що спрямувала свої творчi новаторськi зусилля на розв'язання фiлософських проблем, якi далеко виходили за межi

канонізованої філософії. До плеяди молодих творчих науковців нашого Інституту тих років з повним правом можна віднести М. Поповича, С. Кримського, П. Дишлевого, Н. Депенчук, В. Нічик, І. Іваньо, В. Горського, П. Гаврилюка, В. Мазепу, Л. Сохань, Ю. Сікорського, В. Чорноволенка та багатьох інших. Творчі колективи молодих науковців формувалися також у Київському державному університеті, де працювали В. Шинкарук, В. Дмитриченко, А. Петрусенко, М. Злотіна, В. Босенко, В. Павлов, К. Ткаченко, В. Кудін, а також у Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Львові, Ужгороді, Черкасах та в інших містах. Для прискорення процесів оновлення та повнішої реалізації дозрілих творчих зусиль, ефективного організаційного оформлення нових починань бракувало лише дієвого та авторитетного наукового лідера.

І він з'явився. Наприкінці 1950-х років у Київському політехнічному інституті став працювати П. Копнін. Його вплив на філософське життя в республіці значно посилювався, коли через кілька місяців він перейшов на роботу в Київський держуніверситет і очолив кафедру та відділення філософії, і став домінуючим, коли в грудні 1962 року П. Копнін очолив Інститут філософії АН УРСР і створений ним відділ логіки наукового пізнання. Його успішним починанням крім усього іншого сприяло те, що П. Копнін був росіянином, якому не пришиєш ярлика українського буржуазного націоналіста, і москвичем, що для партійних функціонерів було знаковим стримувальним чинником. Ставши директором, П. Копнін передусім здійснив кардинальні перетворення в Інституті, що дали його колективу змогу реалізовувати свої творчі задуми. Було ліквідовано неспроможні в науковому відношенні відділ діалектичного матеріалізму і відділ історичного матеріалізму, створено нові підрозділи — відділ логіки наукового пізнання, відділ методології, методики і техніки конкретно-соціологічних досліджень і, згодом, відділ філософських питань психології. Було майже повністю замінено керівництво наукових підрозділів і істотно оновлено їхній кадровий склад, майже вдвічі зросла кількість науковців за рахунок творчо мислячої молоді. Завдяки активним діям П. Копніна і плеяди молодих науковців Інституту, Київського держуніверситету та інших провідних вузів філософське життя в республіці набрало високих обертів. Помітно зросли роль і науковий авторитет Інституту в республіканському і всесоюзному філософському середовищі.

Не без значних труднощів та ідеологічних перешкод, за умов шаленого спротиву і доносів з боку частини ортодоксально мислячих філософів, політичного тиску з боку партійних органів було переглянуто й оновлено плани науково-дослідницьких робіт у бік їх відповідності критеріям науковості, по-іншому стали формувати видавничі плани. Відбувалося цілеспрямоване переосмислення існуючого стану та усвідомлення справжніх завдань філософської науки, формувалися нові напрямки філософських досліджень, що враховували сучасний рівень розвитку наукового пізнання і суспільної практики, досвід їх осмислення світовою аналітичною думкою. В планах науко-

вої роботи з'явилася нова не апологетична і не кон'юнктурна тематика, побачили світ публікації справжнього наукового рівня.

Передусім, слід вирізнити напрямок наукових досліджень, який мав місце в Інституті, на кафедрах провідних вузів і метою якого стало раціоналістичне переосмислення предмета, сутності та методологічних функцій автентичної, не спотвореної ідеологічною редукцією марксистської філософії, всесвітньо визнаними здобутками якої є теорія матеріалістичної діалектики та матеріалістичне розуміння історії. В них істотно розширювався і отримав нове тлумачення весь категорійний лад матеріалістичної діалектики, визначалися його справжні методологічні і логічні функції в процесі наукового мислення, що давало змогу усунути протиставлення діалектики і формальної логіки, що на той час мало надзвичайно велике значення, а також подолати розрив між природознавством і матеріалістичною діалектикою, що виник унаслідок її канонізації й вульгаризації офіційною філософією. Цей напрямок розвивався в лоні марксистської філософії, але за своєю суттю поривав з догматизмом, ортодоксією та псевдонауковим теоретизуванням і відкривав шляхи для філософського вільнодумства.

Вагому, якщо не сказати вирішальну, роль у розвитку філософської думки в республіці того періоду відіграли дослідження, що значною мірою, а то й далеко виходили за межі предмета марксистської філософії. Йдеться перш за все про широкий комплекс досліджень у галузі логіки, методології та філософії науки, що посіли провідне місце в Інституті, на філософських кафедрах Київського, Одеського, Харківського, Львівського та інших університетів. Академічні і вузівські науковці сконцентрували свою увагу на актуальних проблемах, які висувала тодішня фундаментальна наука, бурхливий розвиток математики і природознавства, кібернетики та інформатики, використовуючи при цьому категорійні структури деідеологізованої та оновленої діалектики, засоби формальної логіки, концептуальний і технічний апарат точних наук, прилаштований до потреб філософських досліджень, методологічні та методичні напрацювання західних вчених. До них долучились відомі вчені в галузі фізики, математики, кібернетики, біології, медицини, що надало цій сфері філософських досліджень форми своєрідного міждисциплінарного логіко-методологічного руху, а їхні наукові результати викликали належний всесоюзний та міжнародний резонанс.

В цей час відбулися істотні зрушення за тематикою, змістом, джерельною базою та ідейним спрямуванням у галузі досліджень історії української філософії. Науковцями нашого Інституту та академічного Інституту суспільних наук м. Львова вперше були підняті й упроваджені в науковий обіг потужні шари з історії філософських та культурних надбань українського народу, які впродовж тривалого часу перебували під жорстоким табу і були лише предметом заідеологізованої критики. В цьому плані, зокрема, достатньо лише згадати вагомі дослідження української філософсько-культурної спадщини Києво-Могилянської академії, для освоєння якої були створені

і спеціально профінансовані міжвідомчий колектив науковців під керівництвом інститутських вчених та велика група перекладачів з неklasичної латини українською мовою, а також адекватне висвітлення філософських поглядів Г.С.Сковороди, Т.Г.Шевченка, мислителів доби українського Просвітництва, що відповідало принципам наукового підходу.

Наукову філософську тематику цього періоду було істотно збагачено за рахунок розгортання різномірних досліджень у галузі соціології під назвою конкретно-соціологічних досліджень, оскільки сама соціологія до останнього часу мала тавро «буржуазної науки» і зазнавала жорсткого придушення. Дієздатні творчі колективи соціологів сформувалися в нашому інституті, в інших наукових центрах Києва, Харкова, Дніпропетровська тощо. Соціологічні дослідження радянської дійсності ставили проблеми, не властиві для пануючої соціальної теорії марксистсько-ленінського формату, і отримували результати, що найчастіше суперечили їй. Натомість у колі справжніх цінителів науки вони знаходили визнання і схвалення. Достатньо лише нагадати, що вже 1969 року Проект соціального розвитку трудового колективу, розроблений соціологами нашого Інституту на замовлення Львівського телевізійного заводу, був удостоєний Золотої медалі на ВДНХ у Москві. Нового забарвлення, що виводило за межі традиційного марксистського розуміння, набували наукові розробки і в інших галузях філософського знання.

На ґрунті проведених досліджень з'явилися фундаментальні наукові видання. Вийшли у світ індивідуальні та колективні монографії, тематичні збірники в республіканських і всесоюзних видавництвах з актуальних філософських проблем, які ставила світова наука і практика. Деякі з цих праць було перекладено іноземними мовами і видано у Німеччині, Австрії, США, Мексиці, Індії та в інших країнах. Українські філософи стали постійними авторами московських журналів «Вопросы философии» та «Философские науки», ввійшли до складу їхніх редколегій. У 1968-му в Інституті нарешті було створено українське періодичне видання — часопис «Філософська думка». 1963 року було відновлено роботу філософського факультету Київського держуніверситету, його випускників почали направляти на роботу у вищі навчальні заклади. Стало нормою систематичне проведення республіканських і всесоюзних науково-теоретичних конференцій, конгресів та симпозіумів, найчастіше в Києві, Одесі, Харкові, Львові, Ужгороді за тематикою нових філософських напрямків, що розгорталися в Україні. В них брали участь відомі вчені з усього Союзу, і не тільки філософи, а й природодослідники та суспільствознавці. На їхніх матеріалах виходили в світ солідні монографічні видання.

Українських філософів почали запрошувати на міжнародні філософські форуми, в яких вони, незважаючи на суворі виїзні обмеження, брали активну участь, почали увіходити до складу авторів випущених на їх основі видань. 1963 року один із українських філософів був обраний від СРСР

членом Виконавчого комітету Міжнародної федерації філософських співтовариств, другий 1971 року — членом керівного органу Відділення логіки, методології і філософії науки Міжнародного союзу історії та філософії науки, де він був активним учасником та одним з організаторів міжнародних конгресів з цієї проблематики. Представник нашого Інституту увіходив до складу Радянського національного комітету і бере активну участь у підготовці та проведенні V — VII Всесвітніх філософських конгресів. У цей період П. Копніна запрошували читати курси лекцій в університетах та коледжах США, Куби, Данії, Німеччини, Югославії. До Києва стали приїжджати наукові делегації та окремі вчені-філософи з багатьох зарубіжних країн для ознайомлення і встановлення контактів співробітництва.

Світ відкрив для себе новий осередок розвитку філософської думки, що мала свої власні неповторні якісні характеристики, в республіці почала формуватися потужна творча філософська спільнота. Це й стало у філософському середовищі, зокрема московському, фактичною підставою для найменування неординарних досягнень і новаційних зрушень, що відбувались у філософському житті України, «Київською філософською школою», серцевиною та рушійною силою якої став Інститут філософії АН УРСР. Її назвали Київською, а не Українською, мабуть, тому, що за традицією назви науковим явищам проривного характеру надавали відповідно до назви міст, в яких перебував їхній розумовий центр. Та й національна термінологія в ті часи не була в пошані. Разом з тим поняття «Київська філософська школа» мало і свої відмінності, що відбито вже у самій її назві і пояснюється особливістю суспільних умов, в яких вона виникла і функціювала. Про «Київську філософську школу» за часів її виникнення говорили не в тому розумінні, в якому говорять про Львівсько-Варшавську логіко-філософську школу, про школу логічного позитивізму під назвою Віденського гуртка, про Баденську або Марбурзьку школи неокантіанства, тобто як про певні наукові спільноти, об'єднані однією предметністю досліджень та спільною ідейно-теоретичною спрямованістю. Під «Київською філософською школою» у прямому значенні розуміли *філософську* школу цілком, тобто наукове явище, що не диференціювалося за внутрішніми предметними ознаками, а означало активізацію філософського життя загалом та піднесення науково-дослідницької роботи в республіці, появу широкого і впливового кола самодостатніх дослідників у всіх галузях філософії подібно до того, як це мало місце у Москві чи Ленінграді. Тим самим фіксували і легітимували виникнення на «філософській мапі» просторі країни ще одного успішного в науковому відношенні географічно окресленого осередку розвитку філософської науки, якому були притаманні свої властиві йому риси.

Першою загальною якісною характеристикою так званої Київської філософської школи можна беззаперечно вважати її рішучий розрив з доктринерством, з канонізованою, догматичною та ідеологічно заангажованою філософською ортодоксією, реанімацію правдивої теорії діалектики, її

категорійного складу, методологічної та логічної функції. Друга визначальна якісна риса характеризує своєрідний зміст, предметну визначеність та оригінальність ідей та пізнавальних підходів, що започатковували нові напрямки розвитку філософської науки. В цьому плані в стислому викладі можна послатися на здійснені ґрунтовні розробки теорії, концептуальних засобів, операцій і процедур логіки наукових досліджень, чим досягається реконструкція наукового дослідження як логічно послідовного пізнавального процесу від генези проблеми і формування емпіричної бази, через різні шаблі абстракції до вищих рівнів синтезу та структуризації знання — наукової теорії, системи теорій, наукової картини світу, розв'язання певного кола проблем логічної семантики, загальної теорії систем, методології системного аналізу. Вперше здійснено повноцінні висвітлення історії української філософської думки та історії української культури загалом на ґрунті автентичної реальної джерельної бази і принципового вихідного значення національного компонента, на основі яких, зокрема, було підготовлене й видане фундаментальне і до цього часу єдине видання такого типу — нариси з історії української філософії від античних часів до сучасності.

Вже в ті часи було досягнуто непересічних теоретичних та емпіричних результатів об'єктивного аналізу реальних суспільних процесів та явищ, формування та обґрунтування соціальних концепцій назрілої трансформації існуючої соціальної системи у контексті закономірностей світового суспільного розвитку не на закостенілих ідеологічних догмах і волюнтаристських настановах згори, а на науковому вивченні реальної соціальної дійсності такою, якою вона є насправді, за допомоги перевірених методологічних, методичних та технічних засобів конкретно-соціологічних досліджень. У науково-дослідницьких планах Інституту з'явилася господарсько-договірною тематика відповідно до угод, укладених з великими промисловими підприємствами та промисловими об'єднаннями за їх ініціативою, де вивчали дошкульні реальні соціальні проблеми на мікрорівні, які в дійсності турбували радянське суспільство загалом (на макрорівні).

За тих часів робити такі справи було дуже важко і вкрай небезпечно, про що свідчать постійні партійні «наїзди» на філософську творчу громадськість, погромні постанови і рішення директивних органів, гостра критика в офіційній пресі, персональні каральні санкції. Щоб забезпечити собі хоча б мінімальну захищеність від цензури і переслідування, мати хоча б якісь можливості розвивати свої ідеї і втілювати наукові задуми, ініціатори творчих новаторських починань змушені були вдаватися до тактики конформізму, імітуючи відданість догматиці марксизму-ленінізму, одним із способів чого було доречне і недоречне цитування показових творів його класиків та партійних документів. Це було інтелектуальною платою за можливість існування. Дослідження в галузі логіки, методологія та філософії науки, історії української філософської думки та української культури, прикладної соціології продовжували успішно розвиватися, відкриваючи

дедали нові тематичні горизонти, сприяючи розширенню атмосфери філософського вільнодумства загалом.

Практика і теоретичні напрацювання «Київської філософської школи» початку і середини 1960-х років у подальшому стали потужним поштовхом для відчутного розмаху наукових досліджень у всіх галузях філософської науки. Оригінальні новаторські дослідження з'явилися в теоретичній частині соціальної філософії, в естетиці, етиці, релігієзнавстві тощо. Розгорнулися всебічні наукові дослідження фундаментальних проблем людини, які в радянській філософії фактично були зведені нанівець, оскільки марксизм визначав сутність людини лише через сукупність суспільних відносин, чим розчиняв її в суспільстві, реально і концептуально ототожнивши з ним. Науковці Інституту здійснили глибокий концептуальний аналіз процесів формування людини і головних сфер її життєдіяльності. За допомоги філософських категорійних структур було розкрито пізнавальні здатності, чуттєві, розумові, світоглядні, діяльнісні та інші характеристики людини, що в підсумку завершилося наприкінці 1980-х і на початку 1990-х років становленням в Україні нового наукового напрямку — філософської антропології. Концептуальними засобами соціальної психології і методами прикладної соціології було досліджено умови та форми соціалізації людини, закономірності становлення і функціонування людської особистості, її соціально-психологічна сутність та морально-етичні визначення. В новому тлумаченні особистість було відділено від стану соціальної дифузії, який надавав зверхності колективістському середовищу, тож особистість набула пріоритетного статусу в структурі суспільних відносин різних рівнів.

Набрали сили нові віяння в дослідженнях актуальних філософських проблем загальнолюдської й національної культури в річищі культурної антропології. З'явилися наукові розробки, що реалізували особистісні, морально-етичні виміри та герменевтичний підхід до аналізу культурної реальності. Набули розвитку наукові дослідження з філософського осмислення нетрадиційної структуралістської культурології, функцій культури в процесах легітимації. У цілій низці наукових видань на широкій джерельній базі всебічно зображено процес розвитку української культури від найдавніших часів до сьогодення на індоевропейському та загальнослов'янському тлі, глибоко висвітлено здобутки української культури в період Ренесансу і Просвітництва, українського бароко, козащини і діяльності братств тощо. Їхні результати геть не вкладалися в чорно-білу методологію партійності та класового підходу, в методологію, яка категорично заперечувала роль етнічно-національного складника в розвитку культури та філософського мислення.

Відбувся поступовий відхід від канонів так званого наукового атеїзму, який у такому значущому суспільно-історичному явищі, яким є феномен релігії, не вбачав нічого іншого, крім «опіуму для народу». Науковці нашого Інституту зосередили свої творчі зусилля на дослідженні сутності, характеру, змісту і форм складного феномену релігії, його соціального, націо-

нального і культурного значення в сьогоденні і в історії нашого народу, на вивченні, в тому числі й соціологічними методами, релігійних процесів, що відбуваються в сучасному реальному житті українського суспільства, на налагодженні відповідних стосунків і взаєморозуміння з усіма релігійними конфесіями України, що відкрило можливість не тільки видавати солідні наукові праці, а й передбачати розгортання окремих релігійних явищ, впливати на них і упереджувати можливі негативні для суспільства їхні наслідки, як це мало місце у випадку з так званим «білим братством». Сформувалась нова галузь української філософської науки, що згодом отримала найменування релігієзнавства, в якому зосереджено цілий шерег різноманітних наукових напрямків, а в майбутньому дослідницькі результати наших релігієзнавців отримають належне визнання не тільки в Україні, але й далеко за її межами.

Сказане далеко не вичерпує всього розмаїття новаторських творчих напрацювань українських науковців у сфері філософських наук у радянський період так само, як і не означає, що кон'юнктурна, ідеологічно заангажована псевдонаукова тематика ще тоді повністю зникла з науководослідницьких планів нашого Інституту. Навпаки, її наполегливо нав'язували партійні органи, особливо через створення в науковій структурі Інституту відповідних підрозділів, запобігти чому не було жодних можливостей. Так, за рішенням ЦК Компартії України в Інституті без обговорення та узгодження з ним, навіть без попереднього оповіщення було в різні часи несподівано створено відділ радянського патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів, відділ наукового комунізму, що навіть за визначенням «вождя світового пролетаріату» до філософії не мав жодного стосунку, сектор контрпропаганди, відділ комуністичного виховання трудящих. Проте слід віддати належне науковим працівникам цих підрозділів, під ідеологічними вивісками яких вони примудрялися визначати свою тематику, що мала наукове виправдання, і виконувати дослідження, що відповідали стандартам наукового мислення. В свою чергу, це давало змогу керівництву Інституту з часом під різними приводами проводити реорганізацію таких неприродних для філософії структур і на їх основі створювати справді наукові підрозділи.

Внаслідок цих колективних зусиль ортодоксальна філософія навдивовиж швидко почала здавати свої позиції на користь нових віянь як в академічній, так і у вузівській філософській думці. Незважаючи на утиски і переслідування, що прийшли на зміну відлизі, на грізні постанови і табу, на невслухаючу протидію партійних органів та ортодоксально мислячої частини філософського середовища, нова філософська думка до кінця 1970-х та у 1980-х роках набрала належної ваги та авторитету, відтіснивши канонізовану псевдофілософію на далеку периферію філософського життя в Українській РСР. На підтвердження цього варто нагадати факт, що справді мав місце в дійсності. Вже в роки Незалежності на початку 1990-х Комісія

Президії НАН України на чолі з академіком НАН України Я. Ісаєвичем, який свого часу був добре відомим істориком-дисидентом, дуже тонко відчував ідейну різницю між «праведним та грішним» і не мав якихось особистих причин вихвалити Інститут, всебічно й неупереджено проаналізувавши наукову діяльність Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України за останні десять років, дійшла промовистого висновку, що йому, одному з небагатьох наукових установ гуманітарного профілю, з падінням тоталітарної системи не було потреби істотно змінювати науково-дослідницьку тематику та ідейні підходи до її розроблення. Про це голова комісії й доповів на засіданні Президії НАН України.

Проте заради справедливості слід визнати, що так звана Київська філософська школа, як і будь-яке інше явище, мала свій початок, період розквіту і свій кінець. Якщо її початок припадає на кінець 1950-х і першу половину 1960-х років, а період розквіту простягається з другої половини 1960-х і умовно десь до середини 1970-х років, то далі про неї згадують дедалі рідше, і нарешті цей термін зникає із вжитку в межах філософського середовища Союзу. І це відбулося не тому, що «Київська філософська школа» зазнала наукової деградації. Зовсім ні, а тому, що вона, по-перше, як і будь-яка інша наукова школа, виконала свою місію за призначенням і відійшла в історію. По-друге, процеси відродження повноцінного філософського життя пройшли практично в усіх республіках та вузівських центрах Союзу і виокремлювати в цьому розумінні якийсь окремий регіон вже не мало жодного сенсу. І це аж ніяк не применшує досягнень і заслуг української філософської думки. Навпаки, феномен «Київської філософської школи» набув гідного історичного сенсу і позначає реальні видатні здобутки філософської науки, зроблені руками і розумом вітчизняних науковців. За такими закономірностями перебігає наукове життя у будь-якій іншій галузі досліджень і вирішується доля творчих об'єднань: вони виникають, формуються, виконують свою місію і відходять в історію.

На превеликий жаль, доводиться констатувати невтішний факт про те, що сутність «Київської філософської школи», її наукові досягнення та історична значущість, умови її формування, функціонування і трансформації до цього часу належно не досліджено й не усвідомлено достатньою мірою сучасними вітчизняними філософами, а тим більше — молодшими філософськими генераціями. Настав час цю прогалину у висвітленні найновітнішого етапу історії української філософії закрити. Цілком доцільним і виправданим буде вводити до науково-дослідницького плану Інституту теми, метою яких стане детальне та об'єктивне висвітлення метаморфоз філософського життя в нашій країні і в Інституті філософії, що відбувалися на зламі 1950 — 1960-х років і в подальшому процесі, передбачивши видання відповідних наукових праць. Зовсім не зайвим буде проведення певних науково-організаційних заходів із залученням широкої філософської громадськості, тим більше, що 2016 року виповнюється 70 років з дня заснування

Інституту філософії АН УРСР, а 2022 року — 60 років з моменту приходу П. Копніна на посаду директора Інституту, докорінної перебудови та оновлення його наукової структури, тематичної спрямованості і кадрового складу. Це піднесе науковий авторитет Інституту і посилить його роль у філософському житті нашої країни.

Варто порушити питання про включення до програм філософських дисциплін, що їх викладають на філософському факультеті Київського національного університету, а також до програм кандидатського мінімуму з філософських курсів розділу про феномен «Київської філософської школи», як і про інші найважливіші досягнення сучасної вітчизняної філософської думки. Є всі підстави говорити про те, що достатньо змістовний і широкий матеріал у цьому сенсі може бути впроваджено в навчальні курси загальної філософії, теорії пізнання, логіки, методології та філософії науки, філософії культури, філософської антропології, етики, релігієзнавства і особливо в курс історії вітчизняної філософії. Що стосується Інституту, то особисто я таку роботу частково виконав, коли за дорученням дирекції займався складанням програми та екзаменаційних білетів кандидатського мінімуму із загального курсу філософії. Таку роботу слід було б провести також стосовно спеціальних філософських курсів кандидатського мінімуму, якщо її ще не проведено.

Недостатня дослідженість спадщини «Київської філософської школи» та недостатнє усвідомлення її прогресивної ролі породили можливість досить неоднозначного і навіть суперечливого її тлумачення. Про те свідчить той факт, що останніми роками в окремих публікаціях термін «Київська філософська школа» нерідко реанімують у дещо своєрідному і не зовсім адекватному витлумаченні. Його досить довільно поширюють на витоки та досягнення окремо взятих наукових напрямків, у тому числі й тих, що сформувалися пізніше, називають різних вчителів-фундаторів — що кому ближче. Зокрема, сьогодні «Київську філософську школу» дехто намагається асоціювати суто з розробленням світоглядної проблематики, становленням і науковими здобутками нового напрямку філософської антропології. Насправді тлумачити «Київську філософську школу» в такому значенні немає жодних підстав, бо це, образно кажучи, виглядає як «надягати шати, не на тебе шиті». Цим я не хочу применшити досягнень наших науковців у цій галузі, вони дійсно є значущими і, мабуть, по праву можуть претендувати на роль школи, але з чітким окресленням в її найменуванні своєї власної предметності та ідейного спрямування. До того ж це визнання мають зробити не співробітники відділу, а за традицією — у філософському середовищі за межами Інституту, за межами Києва, а то й України. Це рівною мірою стосується всіх наукових напрямків, усіх підрозділів Інституту та їхніх співробітників.

Але це не приходиться саме по собі. Для цього треба наполегливо працювати, популяризувати і доносити свої здобутки, ідеї, підходи та концепції

до широкої, не тільки філософської, наукової громадськості. Й не лише тим, що видавати наукові праці, які за нинішніх умов є малотиражними, непомірно вартісними за ціною і не завжди доходять до своїх адресатів. Ми зараз працюємо за подобою Діогена у бочці — потужно працює розум, а вихід у зовнішній світ уподібнюється ворушінню одним пальцем. Слід докорінно активізувати філософське життя в країні і піднести на належний рівень роль нашого Інституту в ньому, зробивши Інститут його центральною ланкою. Потрібно розробляти і публічно анонсувати, в тому числі й через засоби масової інформації, перспективні наукові проекти з актуальної проблематики і залучати до їх реалізації представників вітчизняного та зарубіжного філософського співтовариства, зробити постійною практику проведення всеукраїнських і навіть міжнародних філософських форумів із залученням до їх роботи відомих вчених у сфері природничих і гуманітарних наук, відновити роботу Філософського товариства, організувати публічні дискусії тощо, про що я говорив на засіданні Вченої ради при обговоренні річного звіту. Гроші! Так, звичайно, це не проста проблема, але вона завжди існувала і для свого розв'язання вимагала неординарних зусиль, грошей завжди не вистачало. Тому тут можна відповісти лише словами із пісні одного популярного за радянських часів фільму: «кто весел, тот смеётся, кто хочет, тот добьётся, кто ищет, тот всегда найдёт».

Що стосується питання про слабкі теоретичні та інші місця так званої Київської філософської школи, яку в персональному плані можна розглядати як об'єднане наукове співтовариство, то воно, найімовірніше, матиме сенс стосовно наукових праць, що були підготовлені і побачили світ завдяки його діяльності. Безумовно, не все зроблене можна вважати зразком для наслідування, не все вийшло так, як планували, тому критичний аналіз практичного досвіду і теоретичної спадщини «Київської філософської школи» є цілковито доречним і закономірним. Але у справі інтенційного спрямування вона виконала своє призначення, вона досягла своєї мети — пробудила активність філософського мислення і розуму в нерозумному політичному середовищі та соціальному устрої, окреслила старт прориву в розвитку вітчизняної філософської науки свого часу.

Петро Йолон — кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник відділу логіки та методології науки Інституту філософії. Сфера наукових інтересів — системний аналіз та загальна теорія систем, проблеми онтології науки та реальності її об'єктів, проблематика ментальності.
